

Diagnoze: nosmakšana

Autore Alla Šenderova (Berlīne), www.nachtkritik.de

25.11.2022

Pagājušajā vasarā Jaunajā Rīgas teātrī pirmizrādi piedzīvoja "Post Scriptum", ko iestudējis Alvis Hermanis kopā ar slaveno krievu aktrisi Čulpanu Hamatovu. Tas ir šausmu brauciens cauri krievu zemapziņai, kas šo zemi ierāvusi karā. Par savu darbu šajā izrādē Hamatova, kas drīz pēc 24. februāra protestējot pret karu Ukrainā pameta Krieviju, Latvijā ir saņēmusi "Gada aktrises" balvu aizvadītajā sezonā.

2022. gada 24. novembris. "Post Scriptum". Izrādes nosaukums rosina domāt par to, kas kara kontekstā šobrīd notiek Krievijas cilvēku prātos, ieskaitot šo rindu autori (krievieti), kura patlaban dzīvo Vācijā. Alvja Hermaņa izrāde iesākas ar nelielu priekšvēsturi un aicina atcerēties, kas ir noticis, pirms vēl iesākās šis karš, un kāpēc tas ir uzskatāms par pēdējo divu Putina valdīšanas gadu loģisku turpinājumu.

"Post Scriptum", kas piedzīvoja pirmizrādi š.g. jūnijā, Jaunajā Rīgas teātrī tiek spēlēta tikai divas reizes mēnesī, bet dažreiz vēl retāk. Izrāde š.g. novembrī, ko man bija iespēja redzēt, notika neilgi pēc dienas, ko pieņemts saukt par "melno gadadienu" – 26. oktobrī apritēja divdesmit gadu kopš teroristu uzbrukuma Maskavas kultūras centram "Dubrovka", kurā dzīvību zaudēja daudzi cilvēki. 23. oktobrī čečenu kaujinieki iebruka milzīgajā Maskavas kultūras centrā, kad tur notika pilnībā izpārdota mūzikla "Nord-Ost" izrāde. Teroristi pieprasīja izvest no Čečenijas krievu karaspēku. Skatītāji iesākumā cilvēkus maskās un ar automātiem uz skatuves noturēja par izrādes sastāvdaļu, jo īsu brīdi pirms tam uz skatuves jau bija parādījušies dejojāji kara lidotāju uniformās.

Aptuveni tūkstoš skatītāju, mākslinieku un tehnisko darbinieku tika sagrābti par ķīlniekiem. Trīs dienas vēlāk (2002. g. 26. novembrī) teātra ēka tika "atbrīvota", caur ventilācijas sistēmām iepludinot telpās līdz šim vēl arvien nezināma sastāva apdullinošu un smacējošu gāzi. Šīs akcijas rezultātā no asfiksijas (nosmokot) dzīvību zaudēja apmēram sestā daļa (daži avoti ziņo, ka piektā) ķīlnieku. Jau toreiz bija skaidri saredzams vecais krievu princips, kam bija lemts kļūt par Vladimira Putina valdīšanas raksturīgāko iezīmi, proti, vara ir jāsargā stiprāk nekā cilvēki. (Putins kopš 2000. g. maija bija Krievijas prezidents).

Uz Jaunā Rīgas teātra skatuves ir redzama istaba ar izbalējušām, puķainām tapetēm. Pie sienas piestiprināts paklājs, tā priekšā - ar raibu drēbi pārvilkts dīvāns. Uz dīvāna sēž Čulpana Hamatova sirmā parūkā. Detalizēts un precīzs sadzīves vai telpas attēlojums uz skatuves ir Alvja Hermaņa režisora rokraksts. Izrādē "Garā dzīve" – (slavens Alvja Hermaņa iestudējums Jaunajā Rīgas teātrī) uz skatuves redzējām vecus cilvēkus, kuri izspēlēja savas attiecības ar veciem krāmiem piebāztā padomju laika komunālajā dzīvoklī. Lieliskajā izrādē "Gorbačovs", kas pirms diviem gadiem tika iestudēta Maskavas Nāciju teātrī ar Čulpanu Hamatovu un Jevgeņiju Mironovu, Alvis Hermanis faktiski no jauna skatītājiem atklāja K. Staņislavska radīto "Fizisko darbību metodi". Uz skatuves bija tikai divi grima galdiņi un stenis ar kostīmiem. Raisas un Mihaila Gorbačova tēlus un mūžam mainīgo laiku ilustrēja nemitīga aktieru pārgērbšanās, kā arī grima un parūku maiņa.

Šoreiz Hermanis ir askētisks. Mūsdienu apokalipses epicentrā viņam nav laika attēlot varones dzīvi ar lietu un priekšmetu palīdzību. Māksliniece Kristīne Jurjāne ir iekārtojusi nevis istabu, bet no tās pāri palikušu lausku. Ieraugot Hamatovu sēžam uz dīvāna kā uz mazas saliņas jūras vidū, skatītājs saprot, ka viņas varones dzīve ir cietusi katastrofā. Režisora pievienotie titri divos lielos TV ekrānos abās skatuves pusēs (krievu un latviešu valodās) ir saraustīti un it kā steigā uzrakstīti.

Mūsu priekšā ir 57 gadus vecā literatūras skolotāja Nadja. Viņa dzīvo kādā no Maskavas priekšpilsētu "piecstāvenēm". Nadja neizslēdz televizora pat tad, kad aiziet uz darbu – rada pati sev ilūziju, ka nedzīvo viena. Kamēr skatītāji lasa titrus, Nadja ar acīm ieurbusies aizvēsturiskā televizorā, kas

nolikts uz koka taburetes. «Скатертью, скатертью хлорциан стелется / И забивается под противогаз. /Каждому-каждому в лучшее верится. /Может быть, выживет кто-нибудь из нас...» televizorā skan visiem pazīstamā dziesmiņa no multfilmas “Krokodils Gena”, ko padomju laiku bērni pārveidojuši par “kodolšausmenīti” un izraisa smieklus, saliekot kopā mīlīgo melodiju ar apokaliptiskajiem vārdiem. Kāpēc Nadja klausās šo parodiju, mēs sapratīsim izrādes finālā.

Izrādes teksts, kurā vēl bez nodaļas no Dostojevskas “Velniem” ir fragmenti no žurnālistes Annas Poļitkovskas rakstiem, bet fragmentu no Dmitrija Bikova sarunas ar Alekseju Arestoviču Hermanis un Hamatova ir sacerējuši abi kopā. Un, kā redzams, sacerējuši steigā. Grūti pateikt, kāpēc titros ir rakstīts, ka nodaļa “Pie Tihona”, ko pirms romāna publicēšanas kā “pornogrāfisku” ir aizliegusi vispirms cariskās Krievijas, bet pēc tam arī padomju cenzūra, Krievijā līdz šim tā arī nav publicēta. Patiesībā tā tomēr ir nopublicēta “perestroikas” laikā - kā pēcvārds romānam “Velni”, ko padomju laikā neizdeva. Šodien, lai izlasītu “aizliegto” nodaļu, pietiek *Google* ierakstīt tās nosaukumu.

Izrādē Nadja, kura bija uzdevusi saviem skolniekiem uzrakstīt sacerējumu par Dostojevski, lasa kāda audzēkņa, kurš izvēlējies rakstīt par nodaļu “Pie Tihona”, burtnīcu. Diezin vai Hermanis būtu vēlējies parādīt Nadjas aprobežotību, kura visas dzīves laikā nav paaugstinājusies par aizliegtās nodaļas tekstu. Taču tas rada neizpratni tikai pirmajās minūtēs. Loģikas trūkums titros, vienkāršā kompozīcija un pat zināma banalitāte izteiksmes līdzekļu izvēlē (piemēram, Arvo Pērtas mūzika) – tas viss aizmirstas, līdzko Čulpana sāk runāt Dostojevskas tekstu.

Brunete ar ideālu augumu un smalki veidotu seju, zvaigzne uz Krievijas teātru skatuvēm un sabiedriska darbiniece (kura reiz bijusi spiesta atbalstīt Putinu, lai saglabātu savu fondu “Uzdāvini dzīvību”, kas palīdz ar vēzi slimiem bērniem), Čulpana Hamatova izrādē “Post Scriptum” visās iespējamās nozīmēs iziet ārpus sevis un pat pārspēj sevi. Viņa spēlē, aizmirstot par aktiera “pašsaglabāšanās” noteikumiem, netaupīdama sevi skatītāju acu priekšā.

Lielu fragmentu – Stavrogina sarunu ar Tihonu - viņa nospēlē viena pati. Mazliet saldenā “labās meitenītes” balstiņa, kādā parasti runā viņas varones, ir pārvērtusies aizsmakušā un sēcošā Stavrogina tenorā, kurā tas, aizsvilstoties dusmās un krītot gandrīz vai vājprātā, izrunā baisas grēksūdzes vārdus. Viņu savā pārāk savaldīgajā un mazliet saraustītajā balsī mēģina pamācīt un mierināt, caur to satracinādams vēl vairāk, arhierejs Tihons. Kā Čulpana to panāk – ne vienmēr ir skaidrs - taču skaistā, slaidā Stavrogina un mazā, kalsnā Tihona fantomi faktiski uz skatuves ir klātesoši. Ir vēl viens fantoms – 11 gadīgā Matrojoša, kura piedraud savam izvarotājam ar mazu dūrīti, pirms doties savilkt sev ap kaklu cilpu.

Nav grūti aprakstīt, kā atrisināta “izvarošanas” aina: Čulpana vaļējā treniņtērpā apskauj un glāsta spilvenu, tad steidzīgi novelk no tā spilvendrānu, atsedzot nepanesami rozā audumu, iegāj spilvenu gultā, rēc, dauza dīvāna galu, nomet spilvenu zemē un turpina uz grīdas. Nav nekā cita, izņemot spilvenu, dīvānu un sievieti sirmā parūkā. Tajā pašā laikā šī aina ir tik “pornogrāfiska”, ka gribas novērsties.

Velns Dostojevskas tekstā tiek piesaukts vairākkārt. Aktrisei izdodas iedvest mūsos bailes par tā klātbūtni, un šīs bailes elektrizē zāli. Šīs bailes iedzen varoņus stūrī – daļu no dialoga aktrise norunā, stāvēdama istabas stūrī uz taburetes. Tikai svētbilde un eļļas lampiņa uz plaukta virs Čulpana galvas ļauj skatītājam ievilkt elpu.

Katarses nebūs. Tihons pateiks Stavroginam, ka tas nav patiesi nožēlojis grēkus un ir gatavs jauniem noziegumiem. “Nolādētais psihologs”, izmet Stavrogins-Hamatova tādā niknumā, it kā ietriektu mūkā nazi.

Izrādes otrā daļa ir videofragments no rakstnieka Dmitrija Bikova un Alekseja Arestoviča sarunas. Arestovičam, ukraiņu politiķim un blogerim, kurš, karam sākoties, kļuva par Ukrainas prezidenta biroja vadītāja padomnieku un līdz ar to arī par faktisko varas runasvīru, ir diezgan interesanta un

reta biogrāfija. Tajā aktiera karjera un neilga aizraušanās ar “neoeirāzismu” (atgādināšu, ka viens no neoeirāzistiem ir arī “krievu pasaules” ideologs Aleksandra Dugins) apvienojas ar parapsihologa praksi. Sarunājoties ar Bikovu, Arestovičs pastāsta par savu pieredzi eksorcismā, gandrīz vai apgalvojot, ka Krievijas līderi kontrolē velni. Kamēr skatītāji ekrānā skatās šo video, Čulpana pārģērbjas naktskreklā. Trešā daļa ir Nadjas monologs par to, kā viņa apprecējās, piedzemdēja un izšķīrās. Pēc tam, kā otrreiz izgāja pie vīra un pārcēlās uz jaunu dzīvokli. Aiz prieka nopirka biļetes un kopā ar vīru un dēlu aizgāja uz “Nord-Ost”. Trīs dienas tur pavadīja kā ķīlniece. Atjēdzās slimnīcā, jau zaudējusi gan vīru, gan dēlu. “...Divas stundas un četrdesmit minūtes dēls nogulēja zālē uz grīdas bez samaņas. Viņš bija pārāk smags, tāpēc viņu nemaz nemēģināja iznest. Slēdziens: nāve iestājusies asfiksijas rezultātā. ...Es tagad gribētu Putinam pajautāt: ja zālē būtu abas jūsu meitas, vai jūs pieņemtu lēmumu apturēt karu?” Šo un arī citus izdzīvojušo monologus pēc terorakta Dubrovkā avīzē “Novaja Gazeta” publicēja žurnāliste un cilvēktiesību aizstāve Anna Poļitkovska. 2006. gada 7. oktobrī viņu nošāva pašas mājā pie lifta (slepkavības pasūtītāji, kā jau pierasts, nav nosaukti, taču visi pavedieni ved līdz pašai augšai).

Čulpana norunā šos monologus ļoti vienkārši, it kā tie būtu viņas pašas. Krievu skatītājs varētu pamanīt Nadjas raksturā un intonācijās iezīmes no Hamatovas atveidotā Raisas Maksimovnas tēla. Kāds cits varbūt atcerēsies, ka aktrises pēdējā loma Krievijā bija Margarita Robēra Lepāža pēc Bulgakova romāna veidotajā izrādē. Volands “Meistarā un Margaritā” saka, neticēt velnam ir daudz bīstamāk, nekā neticēt Dievam. Asociācijas, kas rodas atceroties Hamatovas agrākās lomas, tikai pastiprina redzētā jēgu.

Pārliecināts ateists, lasot manu tekstu, droši vien smietos. Taču izrādē nekas tamlīdzīgs nenotiek. Alvim Hermanim un Čulpanai Hamatovai izdodas vispirms likt skatītājam noticēt tumšo spēku eksistencei, bet pēc tam savākt kopā visus estētiski atšķirīgos stāstus izrādē par jaunajiem krievu velniem un to priekšgājējiem. Starp citu, interesanti, ka pašu vārdu “velns” Krievijā cenšas nepieminēt. Tā vietā saka: *«тот, кто не к ночи будь помянут»*.

Nespēdams uzveikt velnu un patiesi nožēlot grēkus, Stavrogins pakaras. Cilpu sev kaklā uzliek arī Matrjoša. Viņa nogalina sevi, acīmredzot, domādama, ka Stavrogins ir velns. Gāzes saindēti, no asfiksijas mirst “Nord-Ost” ķīlnieki. Tāpat kā 2 gadus pirms viņiem jūrnieki zemūdenē “Kursk”. Ir noslepkavota Anna Poļitkovska. Pret Dmitriju Bikovu ir izdarīts atentāts.

Krievija “smok savos murgos”, kā pirms pusgadsimta rakstīja Vladimirs Visockis – Čulpanas amata brālis un liels sevi dedzināt pratējs.

Aplausu un paklanīšanās nebūs. Skatuve no skatītājiem nozūd dūmu aizsegā. Uz melnajiem ekrāniem parādās titri, kuros publiku lūdz neaplaudēt. Skatītāji vēl ilgi klusēdami sēž zālē, it kā nupat redzētais viņu būtu iespiedis krēslos. Kas tad ir tas, kas tik ļoti spēcīgi iedarbojās uz skatītāju šajā tik vienkāršiem līdzekļiem veidotajā izrādē? Čulpana Hamatova, kura spēlē, nedomājot par sevis taupīšanu un saudzēšanu? Putina politikas upuru likteņu sapludināšana ar Dostojevskas izdomātiem notikumiem? Tas taču ir tik raksturīgi Krievijai: te bieži vien nevar atdalīt izdomāto no realitātes, māksliniekus no varas, kas tos ievēl savos tīklos, upurus no bendēm, ar kuriem tie ir gatavi sēsties pie viena galda. Kāda starpība: šodien tu esi upuris, bet es – bende, rīt, iespējams, būs otrādi. Atcerēties pagātņi nav pieņemts. Laikam tāpēc skatītāji pēc izrādes uzreiz neizklīst, jo Hermanim un Hamatovai ir izdevies viņus piespiest atcerēties, kā Krievija ir nonākusi tik tālu. Izrādās, ka karš ir asiņains Post scriptum valsts dzīvei pēdējos pāris desmit gadus.